

IZ ISTORIJATA RUDNIKA I RUDARSKIH NASELJA U SEVEROISTOČNOJ SRBIJI

(prilog proučavanju po projektu „Etnološka istraživanja rudarstva u Timočkom regionu“)

Kultura stanovanja rudara i njihovih porodica u okviru etnoloških istraživanja rudarstva u severoistočnoj Srbiji, proučava se po istoimenom projektu Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru, čiji je osnovni cilj iznalaženje i sagledavanje elemenata rudarske kulture, kao i segmenata tradicionalne kulture koji su pretrpeli izvesne transformacije stoga što su njihovi nosioci postali rudari. Sa tog stanovišta, ova tematska oblast predstavlja vid sagledavanja funkcionalnih sadržaja svakodnevnog života pripadnika jedne profesije, za koju se može reći da ima specifičnu kulturu.

Dosadašnja terenska istraživanja, kao i arhivska gradnja i dostupna literatura o stanu i kulturi stanovanja rudara¹, pokazuju da je najpre neophodno imati uvid u istorijat ispitivanih rudarskih naselja. Obzirom na kontinuitet rudarske tradicije na ovim prostorima, u uslovima intenzivnije eksploatacije pojedinih rudnih ležišta, intenzivira se i razvoj naselja. Stoga je i cilj ovog rada da dà ukratko pregled rudnika-naselja sa osnovnim podacima o svakome od njih, kao i o rudarskim stanovima u njima, nastalim u različitim fazama razvoja rudnika, počevši od tzv. srpske obnove rudarstva, pa sve do današnjih dana.

AVRAMICA — rudnik kamenog uglja, otvoren 1908. godine od strane Belgijskog akcionarskog društva. Naselje se nalazi između Zaječara i Vrške Čuke, sa rudištem u Avramovom potoku, poznatom još iz sredine prošloga veka. Rudnik je otvoren sa dva kopa, Stari i Srpski Balkan. Između dva rata bio je u vlasništvu Đorda Genčića, trgovca iz Zaječara.

Prvi namenski stanovi građeni za rudare potiču iz 1948. godine, namenjeni su individualnom stanovanju u jendosobnim i dvosobnim stanovima u kućama niske gradnje, sa po dva ili tri stana, zajedničkim dvorištem u kome je česma, poljski WC i docnije dozidane pomoćne prostorije. Pedesetih godina sagrađen je samački dom za radnike, koji su dolazili uglavnom sa Kosova i iz Bosne. Jedina stambena zgrada za potrebe rudara i njihovih porodica podignuta je

Slika 1. Deo rudarske kolonije za individualno stanovanje u Bogovini (60-tih godina)

u centru naselja 1958. godine. Samački dom i stambena zgrada, u kojoj su dvosobni stanovi, imaju vodovod, kanalizaciju, kupatila.

Rudnik je aktivan i danas, a od 60-tih godina opredelio se za gradnju stanova za svoje radnike u Zaječaru.

BOGOVINA — „SV. SAVA”², rudnik mrkog uglja, u kome su prvi istražni radovi vršeni 1909. godine, u potesu Grabovačke reke, a pod upravom Milana Savića iz Rgotine i ing. Grambrega, jednog od koncesionara Francuskog Društva Borskih Rudnika (u daljem tekstu FDBR), koji ga je zajedno sa francuskim društvom „Penaroja” preuzeo 1934. godine, a zbog bankrotstva braće Savić.³

Samo naselje je sve do 1874. godine bilo zaseok sela Podgorca, posle čega se odvaja u posebnu seosku opštinu (pripada današnjoj opštini Boljevac).⁴

Neposredno po otvaranju rudnika, već 1914. godine, u njemu je radilo 445 radnika, za čije se potrebe do 1920. godine sagradilo 32 stana. Tih godina sagrađena je i rudarska kolonija sa 164 stana.⁵ U nekima od njih i danas žive penzionisani rudari, koji su u potrazi za poslom, između dva rata, dolazili iz Like, Bosne, Dalmacije, Slovenije, sa Kosova. Godine 1947. podignuta je još jedna rudarska kolonija na desnoj obali Grabovačke reke, koja sa manjim adaptacijama egzistira i danas.

Rudarske kolonije imale su porodične i samačke stanove, koji su građeni u drugim, prizemnim zgradama, a svaki stan je imao dve ili više prostorija i zaseban ulaz. Radnici-samci bili su smešteni u posebnim zgradama, gde je u jednoj prostoriji od 4 X 5 m² stanovalo i po 15 rudara.

Članovi uprave bili su smešteni u upravnoj zgradi ili u posebnim kućama, sa dve i više prostorija, podrumom i pomoćnim prostorijama u dvorištu.

Rudnik je aktivan i danas, sa postojećim rudarskim stanovima na mestu tzv. „Stare kolonije” i u potesu Grabovačke reke.

BOR — „SV. DORDE”, rudnik bakra. Prvi istražni radovi u Bor-selu poznati su iz 1897. godine, da bi prvi bakar bio topljen 1905. godine. (Godina 1903. koja je ušla u istorijat Borskog rudnika po Simiću ima važnost samo utoliko što je tada dobijena formalna povlastica za rudnik).⁶ Tim istražnim radovima rukovodio je merač zlata iz rudnika u Glogovici, Jaroslav Kučera, zajedno sa ing. Engelherptom. Od 1904. godine na čelu rudnika je ing. Franjo Šistek zajedno sa vlasnikom rudnika, Dordem Vajvertom.

Bor-selo poznato je sa kraja 18. veka, a kao naselje prvi put se pominje 1827. godine u listu „Danica” (Vuk Karadžić, Popis sela u Crnoj Reci, Geografičesko statističko opisanje Srbije).⁷ Iz tog vremena ima vrlo malo podataka o njemu, osim da je to vlaško naselje sa 161 poreskom glavom (u 1878. godini), da se stanovništvo bavi pretežno stočarstvom i da živi u durungačama, retko pokrivenim ćeramidom. Rudarsko naselje počelo je da se izgrađuje oko 1905. go-

Slika 2. Deo rudarske kolonije za individualno stanovanje u Boru (tzv. „francuska stara kolonija”)

Slika 3. Rudnički stanovi za radnike višeg ranga u Boru (tzv. „francuska stara kolonija“)

dine, da bi već sledeće godine imalo poštu i telegraf, policiju, lekare, bolnicu, babicu, a umesto neolepljenih brvnara, postepeno se dižu zidani stanovi u nizu, „beli kao kutije“.⁸

U rudniku rade seljaci iz okoline, koji posle posla, „kad zasniva svirajče“, odlaze kućama (Krivelj, Oštrelj, Brestovac, Zlot, Metovnica). Osim njih, tu su i profesionalni rudari iz zatvorenog rudnika u Glogovici, kao i iz cele zemlje, naročito iz Podrinja, dok je rukovodeći kadar iz Češke, Francuske, Italije, Nemačke.

U periodu između dva rata, odnosno od 1905. godine pa do 1941. kada je rudnik bio u vlasništvu FDBR-a, koncesija „SV. Dorde“, sazidano je 1247 stanova, dok je posle rata, zaključno sa 1971. godinom, izgrađeno 6381 stan.¹⁰ Prema načinu i vremenu gradnje, kao i njihovoj funkciji, evidentirani su osnovni tipovi stambenih objekata:

— „Stara francuska kolonija“, završena oko 1928. godine, podignuta neposredno uz rudnik („kameni stanovi“ i barake za samce i docnije njihove porodice; višedelne kuće za porodično stanovanje radnika višeg ranga; individualne porodične kuće za upravnike, inženjere, lekare i dr.)

— „Nova francuska kolonija“, podignuta uoči II sv. rata, u današnjem širem centru grada, za kolektivno stanovanje (dve ili tri prostorije, sa posebnim ulazom u zgradama u nizu, šupama, vodom i poljskim WC-om u zajedničkom dvorištu);

— Stambene zgrade, podizane posle rata za novodošle radnike, pretežno stručnjake;

— Individualni stanovi-kuće, zidane uz pomoć rudnika ili samostalno, skoncentrisane u nekoliko delova grada (Centar, Brezonik, Sever, Selište Staro i Novo, Metalurg, Bor II);

— Novi delovi grada i naselja (stambene zgrade u Novom Gradskom centru i Banjskom Polju).

Obzirom na značaj i razvoj rudnika, grad se uporedo dalje širi i razvija, sa pratećim javnim i komunalnim objektima, u kome danas živi preko 40.000 stanovnika.

VINA — rudnik kamenog uglja „Dobra sreća“ u naselju Vina, nedaleko od Knjaževca, koga S. Mačaj spominje 1866. godine, a sa radom počinje 1890. godine, pod upravom Stevana Sibinovića, kovača iz Knjaževca. Te iste godine odmah se grade u tri zgrade za smeštaj radnika i nadzornika, kao i za smeštaj alata i opreme.¹¹ Radnici su uglavnom iz Vine i okolnih sela.

Rad u rudniku se intenzivira gradnjom timočke železničke pruge Niš-Prahovo, pa je tako rudnik posle I sv. rata imao „upravnika, poslovodu, mašinistu sa tri pomoćna radnika, jednog glavnog i osam nižih nadzornika“. 250 jamskih radnika, 15 radnika na utovaru i 35 šumskih radnika.¹²

Rudnik je zatvoren 60.tih godina, a u naselju danas pretežno žive penzionisani rudari, i to u zgradama rudarske kolonije zidanim 50.tih godina, kao i u individualnim porodičnim kućama.

Slika 4. Deo rudarske kolonije u Vini

Slika 5. Deo rudarske kolonije — za samce — u Vini

VLAŠKO POLJE — rudnik lignita u istoimenom naselju, koje se nalazi na putu između Knjaževca i Boljevca. Prvi istražni radovi poznati su iz 1908. godine, a značajnije eksploatacije započete su posle rata, 1946. godine, da bi 60. tih godina, zbog nerentabilnosti, bio zatvoren.

U blizini rudokopa koje se nalazi van naselja, na njegovom ulazu, postoje ostaci rudarskih stanova građeni 50-tih godina (rudarski stanovi za glavnog inženjera, nadzornike, šefove smena i druge radnike). U samom naselju, u svojim kućama, žive i penzioneri iz rudnika u Vini i Bogovini (koji su onda živeli u tamošnjim rudarskim kolonijama kao samci). Jedan broj rudara iz ovog sela radio je i u rudniku na Rtnju.

VRŠKA ČUKA — rudnik kamenog uglja, u kome su prvi istražni radovi vršeni 1876. godine, pod upravom barona Hirša iz Budimpešte, vlasnika belgijskog akcionarskog društva. Godine 1887., rudnik preuzima novoosnovano društvo „Srpsko industrijsko bezimeno društvo“, sa sedištem u Briselu, a uz saglasnost ondašnje srpske vlade. Po Kanicu, "to je bio centar lijaskog uglja, koji je obuhvatio 262 polja . . . Pozdravio nas je gospodin Žil Potje, ingénieur-directeur de charbenage de la Čuka, u svojoj udobnoj belgijskog kući sa nekoliko odeljenja, građenoj od valjanog lima, koju je uredio sa ukusom svojstvenim Francuzima. Kada sam ovde 1870. prenoćio u turskoj karauli, ni pomisliti ni-

sam mogao da se za tako kratko vreme Vrškoj Čuki paći rudnik uglja, željeznica, komforna kuća i čak mala tehnička biblioteka. . .¹⁴

I dalje, „rudarski inženjer Ogist Batar nadzire rudarske radove na Vrškoj Čuki, gde se otkako su galerije „Julija“ i okna „Natalija“ i „Barbara“ prilično iscrpeni, radi samo 120 rudara na jakim jamama „Augusta“ i „Katarina“.¹⁵ Nešto docnije otvoren je i podkop „Draga“.

Iz vremena vlasništva Belgijskog društva, postoje ostaci rudarskih stanova, skoncentrisani u nekoliko delova naselja:

— „Inženjerski stanovi“ smešteni u samomom centru naselja, građeni od čvrstog materijala za individualno stanovanje (kuće sa po dva stana-kuhinja, soba, predsoblje, ostava, pomoćne prostorije i česma u dvorištu). Među njima se ističe tzv. „Pozerova vila“, zidana na sprat, sa zastakljenim tremom. Pored nje su ostaci negdašnje kafane sa rudarskom menzom i pivnicom. Nasuprot ovog kompleksa nalaze se ostaci štala, zidane za potrebe rudnika;

— „Familijarni stanovi“ za rudare (soba i kuhinja), kao i sobe za samce (svaka sa svojim ulazom u dugačkoj prizemnoj zgradi), nalaze se takode u centru naselja;

— Rudarski stanovi u rudarskim kolonijama (šest zgrada sa po dva dvosobna i dva jednosobna stana), sagrađeni u delu naselja „Selište“, na potesu „Obljeć“, a u blizini starog okna „Bordelj“. Tu su živeli uglavnom rudari sa svojim porodicama iz drugih krajeva, pretežno iz Slovenije, a bile su i tri italijanske porodice. Iza ove kolonije, nalazi se i nekoliko seoskih kuća, koje su bile u vlasništvu rudnika, prodate po zatvaranju doseljenicima iz okoline Pirota;

— Rudarski stanovi u rudarskoj koloniji na izlazu iz naselja, prema selu Prlite, istovetne kao u prethodnoj koloniji. U njima žive još dve porodice (U selu Prlite otvoren je rudnik uglja sa kraja prošlog veka, pod nadzorom Belgijskog akcionarskog društva, vlasnika Vrške Čuke, a između dva rata držao ga je Dorde Genčić, trgovac iz Zaječara, da bi posle II sv. rata bio zatvoren).

Rudnik je zatvoren posle rata, a stanovnici su se iselili uglavnom u obližnja naselja Grljan i Prlite. Danas tu živi desetak domaćinstava, pretežno penzionisanih rudara.

GLOGOVICA — „SV. ANA“, rudnik zlata, u istoimenom selu, koji je bio u vlasništvu Dorda Vajferta, otvoren krajem 19. veka, zatvoren neposredno po otvaranju Borskog rudnika, oko 1903. godine. Pomena o njemu ima kod Kavnica, koji kaže da je „Herder nagovestio mogućnost da se tamo nalazi zlatonosni sloj, a i Hofman“, kao i da se „ispiranje zlata ovde na brdu Deljuc kod Glogovice i na drugim mestima u Krajini, vrši na primitivan način . . .“¹⁶

GRABOVNICA — rudnik uranijuma u istoimenom, danas skoro napuštenom naselju (od 180 domaćinstava, koliko je selo imalo posle rata, danas je tu ostalo 16 starijih domaćinstava). Otvoren je 50. tih godina, zatvoren desetak godina kasnije.

Osim meštana, u njemu su radili i seljaci iz okolnih sela (Inova, Vrtovac, Balta Berilovac), a koji su ili živeli u obližnjoj Kalni, ili putovali do svojih sela.

Slika 6. Kuća sa rudarskim znakom na fasadi u Dubravi

Za radnike sa strane (iz Slovenije), inženjere i druge stručnjake, podignuta je jedna zgrada za stanovanje. Stanove su u početku izdavali i meštani.

DUBRAVA — rudnik uglja u selu Trgovištu, kod Knjaževca, otvoren 1948. godine, zatvoren 60.tih godina. U njemu su radili meštani i seljaci iz okolnih sela. Rudarski stanovi nisu građeni.

KALNA — rudnik urana u istoimenom selu, otvoren 1953., zatvoren 60.tih godina. U naselju postoje ostaci rudarske kolonije, danas napuštene. Meštani koji su radili u rudniku, preorjentisani su na rad u privredi Knjaževca.

LUBNICA — rudnik kamenog uglja u istoimenom selu, u blizini Zaječara, otvoren 1908. godine.

Rudarska kolonija podignuta je posle II svetskog rata. Stanovništvo je vlaško, sa doseljenicima iz Bosne, Crne Gore i sa Kosova (Albanci), iz okoline Pirota i iz okolnih sela, danas sa oko 1700 stanovnika.

Rudarska kolonija građena je u centru naselja, i to prizemne kuće sa po dva stana i zajedničkim dvorištem, kao i dvospratne i trospratne zgrade sa jednosobnim stanovima i manji samački dom.

Prema rudnim nalazištima i narastanju sela, nastali su i nazivi pojedinih delova naselja; tzv. „reoni” u selu: Krvarnik, Obeštur, Golaja, Lice, Mrtvina I i II, Valera, Soča i Bratujevac.

Rudnik je aktivan i danas.

MAJDANPEK — rudnik bakra i gvožđa, otvoren (obnovljen) 1848. godine, od strane srpske vlade koja ga je 1860. godine izdala pod zakup Francusko-Belgijskom društvu, a između dva rata držalo ga je Bezimeno Društvo Bakarnih Rudnika (kompanija francusko-belgijskog-madarskog kapitala). Iako je Majdanpek sa vrlo dugom rudarskom tradicijom, po Pirhu¹⁷ tu nije bilo nikakvog naselja, već samo ruševine starih topionica i okana, a kao naselje Majdanpek je obnovljen počevši od 1847. godine.

Po D. Milić, „kao prateći problem prilikom otvaranja rudnika nametalo se i stambeno pitanje, o čemu je srpska vlada, otvarajući rudnik, vodila računa, naročito što je dovođila i strane radnike. Sa razvojem rudnika, istovremeno se razvijalo i naselje, gde su se pored stanova o trošku Uprave ili naseljenih radnika, podizale gostionice i dućani. Radnici su otkupljivali stanove, dobivši dozvolu u Ministarstvu finansija, sa obavezom da se isele, ili ako se niko više iz porodice ne bavi rudarstvom, stan opet moraju da prodaju rudniku po istoj ceni-ceni koštanja. Pri izgradnji majdanpečkog radničkog naselja, vodilo se računa da radnik gde radi bude mu blizu i stan (u istom reonu). Međutim, posle svih grad-

Slika 7. Tipovi rudarskih stanova u Pamskoj Mali u Majdanpeku

nji, u njemu je bilo svega oko 460 stanova za radnike, uglavnom pokrivenih šindrom i jednim brojem kamenih kuća. Jedan broj stanova se prodao i na tome se stalo.¹⁸

Iz izveštaja ministra finansije knezu, 1854. godie, vidi se i izgled varoši: „U Donjem Majdanpeku (gde su radovi na gvožđu), kod topionice bakra, je osam kuća za posleničke stanove radnog kvaliteta, drvene, na kamenu i iskopane zemunice. U Gornjem Majdanpeku je deset kuća većih i manjih, sa četiri-pet soba i u vidu poluzemunica, jedna kafana, jedna kasapnica sa dućanom, jedna škola, pošta i još pedeset pet drvenih kuća za stanovanje, kao i niz drugih pomoćnih zgrada i radionica, kod velike topionice gvožđa jedna kuća za stanovanje, kod okna tri kuće, u Rakovoj Reci jedna velika kuća, u Grabovcu deset drvenih kuća na kamenom temelju.“¹⁹

Majdanpek je postao grad kneževim dekretom iz 1853. godine, pre nego što se afirmisalo njegovo rudarstvo, pa je po Simiću, 1858. godine, kada je rudnik zastao sa radom, prestao biti i rudnik i varoš.²⁰

Preuzimanje rudnika od Francuza i Belgijanaca, jedno vreme i Engleza, on se dalje razvija, pri čemu su se delovi naselja formirali na sledeći način:

— Deo naselja u centru, „Oraš“ (na vlaškom-varoš), gde su živeli službenici, rudnički majstori, upravnici i dr. U širem centru varoši bila je pijaca, Šaška ulica (koja i danas postoji), Engleska ulica, kao i Mali i Veliki Sokak.

Veliki Sokak je zapravo današnja glavna ulica, u kojoj su živeli Bufani (pežorativni sinonim za Majdanpečane, u širem značenju označava stanovnike Majdanpeka, koji se bave rudarstvom i govore vlaški jezik, bez obzira na nacionalnu pripadnost).

Rudari, pretežno radnici sa strane u to vreme, živeli su u Srednjoj i Donjoj Varoši (Maloj i Velikoj), odnosno koloniji, kao i delimično u Šaškoj ulici, a pretežno u bondručarama, koje su korišćene sve do 50.tih godina ovoga veka (umesto šindre stavljen crep).

— U Pemskoj mali, preko reke, živeli su uglavnom pomoćni radnici („šumski“ radnici, koji su spremali drvenu gradnju za potrebe rudnika, zatim rabadžije, i dr.).

O opremanju stanova (o čemu inače ovde neće biti reči) vredi napomenuti podatak da su struju imali samo nadzornici, a posle rudarskog štrajka 1838. godine, svi stanovi su dobili po dve sijalice (o trošku rudnika), umesto dotadašnjih karabitnih lampi koje su koristili i za osvetljavanje stanova.²¹

Između dva rata napravljeni su i neki javni objekti, kao npr. dve kafane, jedna kasina (držali je ruske izbeglice — belogradejci, koji su se tu doselili 1925. godine, negde oko 200 ljudi), četiri dućana, apoteka, ambulanta sa lekarom i babicom koje je plaćala Bratinska blagajna, kuglana, sokolana, narodnja knjižnica sa čitaonicom, tenisko igralište za strane radnike.

Do pedesetih godina, Majdanpek je bio manje-više seosko naselje, da bi se 60-tih godina počeo intenzivnije da gradi, prerastajući u industrijski cetnar na ovom području. Iako lociran u kotlini, u erozivnom proširenju Malog Peka, i tako praktično primoran na skučenost, čitavi delovi naselja-novih stambenih

Slika 8. Tipovi rudarskih stanova u Pamskoj Mali u Majdanpeku

višespratnih i drugih javnih objekata, polako se šire po obodima kotline gde god je to moguće.

PODVIS — rudnik kamenog uglja na obalama Svrljiškog Timoka, koji se spominje još 60. tih godina prošloga veka, da bi „življi rad započeo od 1909. godine, kada kapitalom ulazi i Đorđe Vajfert. Rudnik je napredovao otvaranjem pruge Niš-Prahovo, čime je otvoren put za transport na Dunavu. Posle I svetskog rata, 20-tih godina, rudnik preuzima FDBR. Tih godina uposleno je 98 rudara, spoljnih radnika 21 i 4 nadzornika. Godine 1927. preuzela ga je Prometna banka iz Beograda, odnosno Društvo za eksploataciju goriva. Već 1932. godine imao je 243 radnika . . .”²²

Iz tog vremena potiče manja rudarska kolonija, koja se dalje gradi od 1947. godine. Najčešći tip zgrade zida se „na G — tip 119”²³, a sastoji se iz tri prostorije i namenjena je za radnicima sa strane. Oko kolonije su privatne, seoske kuće, zidane uglavnom pedesetih godina.

Rudnik je prestao sa radom 1968. godine. Danas je Podvis mešovito, seosko-radničko naselje, odakle radnici putuju na rad u Knjaževac, a izvestan ponovni razvoj naselja usledio je po otvaranju dva manja proizvodna pogona u mestu, posle čega se mlade generacije više zadržavaju u selu.

RGOTINA — rudnik kvarca u istoimenom naselju, koje se nalazi na putu Bor-Zaječar. Otvoren je 1905. godine, pod upravom Francuskog akcionarskog Društva, čiji je vlasnik bio Žorž Puadu.

Radnici su uglavnom bili iz okolnih sela (Nikoličevo, Jasikovo, Gradskovo, Jasenovac, Trnavac i dr.), dok su se meštani nerado zapošljavali, preorjentišući se pre za rad u Borskom rudniku. Otvaranje rudnika unekoliko je izmenilo i etnički sastav stanovništva, pa je pored starosedeoaca (doseljeno srpsko stanovništvo sa Kosova krajem 17. veka), prisutan i veći priliv stanovništva iz okoline Crne Trave i sa Kosova 50. tih godina, a zatim i iz Bosne i Crne Gore, a u manjem broju zastupljeni su i Vlasi. Danas selo ima oko 900 domova, stanovništvo je mešovite privredne strukture, baveći se osim poljoprivredom i radom u društvenom sektoru.

Namenski zidani stanovi za radnike rudnika nisu mnogo zasutpljeni. Iz predratnog perioda potiče zgrada tzv. „Centrala” (agregat), koja je posle rata adaptirana u stambeni objekat za stručnjake rudnika (prizemna zgrada sa dva stana, koji se sastoji iz dve sobe i kuhinje), u kojoj danas žive radničke porodice. Šezdesetih godina sazidana je jedina stambena zgrada, u centru sela, namenski građena za radnike rudnika (jednosobni i dvosobni komforni stanovi).

Starije kuće, koje su se sporadično zadržale (uglavnom čatmare), jednim delom su porušene po izgradnji veštačkog jezera, dok se novije kuće zidaju po ugledu na gradske kuće.

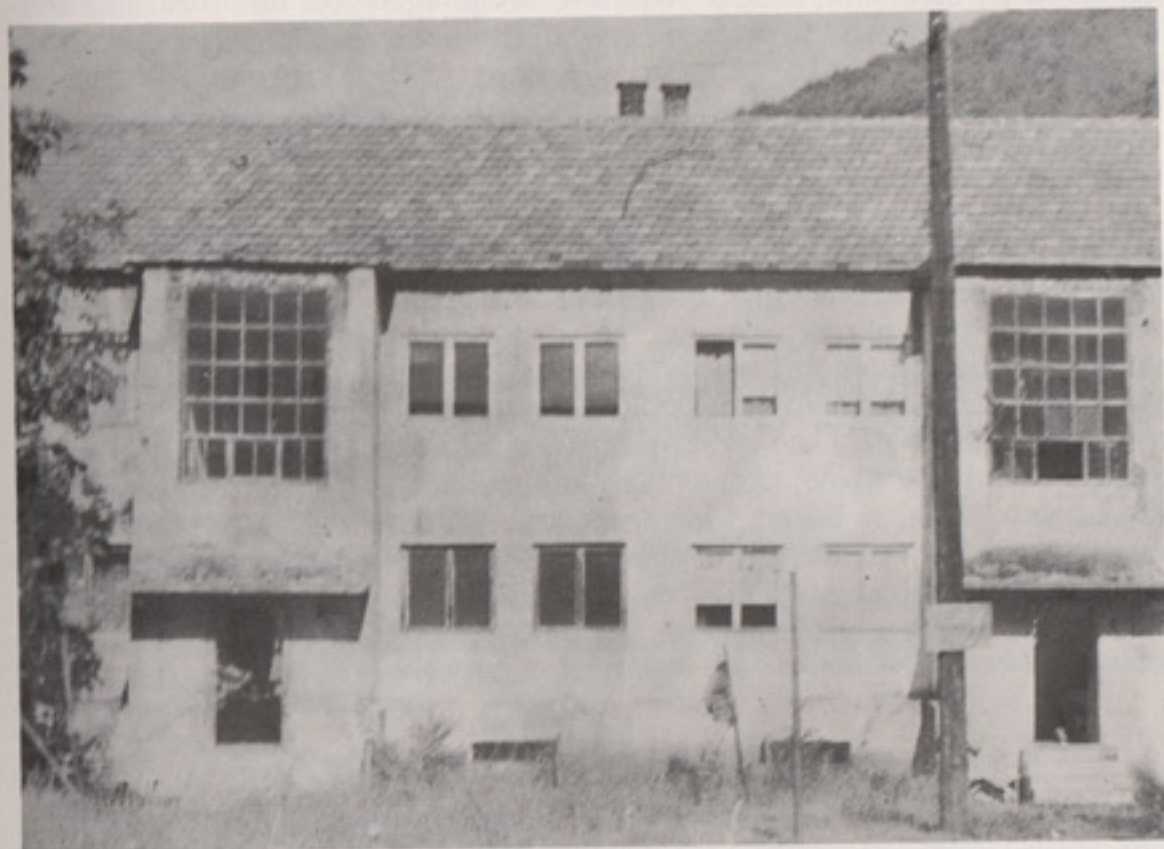
Rudnik je aktivan i danas, sa s.a.lnom tendencijom daljeg razvoja.

RTANJ — najveći rudnik mrkog uglja u Srbiji između dva rata, koji se „prvi put pominje 1900. godine, a nešto kasnije, 1902. godine otvaraju ga vlasnici rudnika, braća Minh, fabrikanti iz Paraćina”.²⁴ Radnici su pretežno bili iz okolnih sela (Lukovo, Jablanica, Mirovo, Iliino, Dobro Polje, Rujište), a docnije su pristizali i radnici iz Dalmacije, Slovenije i Banata.

Po pričanju starih rudara, „oni koji su želeli da napreduju dalje u poslu, odlazili su na školovanje u rudarsku školu u Knjaževac, zatvorenu uoči II sv. rata, i u Čelje. Tamo su sticali zvanja nadzornika, šik-majstora, odnosno oberštajgera”.²⁵

Po otvaranju rudnika, započeta je gradnja stanova za nadzornike, dok su se rudari uglavnom sami brinuli za svoj smeštaj. Najprimitivniji stanovi bili su poluzemunice, tzv. „blatare”, da bi se docnije gradile kamene dvodelne kuće sa podrumom. Tridesetih godina rudnik je počeo da gradi i stanove za rudare, koji su se sastojali od sobe i „kujne”, ukupne površine 16m², u prizemnim zgradama sa dva ili više stanova. Tako su formirana tri dela naselja: Gornja, Donja i Vlaška kolonija. Uz kuću se davala i okućnica do pet ari. Posle rata, dograđivane su i pomoćne prostorije: šupe, letnje kuhinje i dr. Ovi stanovi delimično se i danas koriste.

U najtežem položaju bili su rudari-samci, kojima su na samom početku rada rudnika stanove izdavali seljaci iz sela Iliino (kolibe koje su sebi napravili, pa

Slika 9. Deo rudarske kolonije na Rtnju
(Snimci: D. Marković, M. Popović i M. Stojanović)

su dodavali još po jednu prostoriju i nju izdavali). Kolibe su pravljene od pruća, izprepletenog između četiri sohe, pa oblepljene blatom.

Godine 1935. napravljeno je javno kupatilo za potrebe radnika, a od 1938. godine uprava rudnika je zaposlila i stalnog lekara. U tu svrhu izgrađena je i zgrada ambulante, koja je izgorela 1967. godine.

Godine 1956. sazidana je nova rudarska kolonija od 54 stanova, u kojima sa manjom ili većom adaptacijom žive i danas penzionisani rudari.

Rudnik je zatvoren 1967. godine, posle čega je naselje napuštan, pa od 7000 stanovnika, koliko je Rtanj imao uoči II sv. rata, danas je ostalo oko 130 stanovnika.

*
*   *
*

U svim ispitivanim naseljima, prvi istražni radovi poznati su uglavnom iz druge polovine 19. veka, da bi se zatim rudnici otvarali i dalje razvijali, a uporedo sa njima i naselja u kojima su otvarani, različitom dinamikom sve do današnjih dana. Tako su od čisto seoskih sredina nastajale rudarske kolonije, sa unificiranom tipologijom stanova (tipski objekti za individualno i kolektivno stanovanje). Otvaranje rudnika i čitavih malih industrija imalo je za posledicu priliv radnika sa strane, bilo iz okolnih naselja, bilo iz cele zemlje, a u prvim godinama po otvaranju, kada je rudarstvo Srbije uglavnom bilo u rukama stranog kapitala, stručnjaci su pretežno dolazili iz stranih zemalja. Etnička i kulturno homogena sredina tako postepeno nestaje, a tradicionalna kultura se usložava različitim kulturnim uticajima. Tradicionalna seoska sredina neizbežno je i pod uticajem industrijskog društva, pri čemu trpi brojne i samo na prvi pogled ubrzane transformacije.

Buran tok ovako složenih procesa i pojava prekinut je u jednom broju rudarskih naselja i rudnika, a zbog društvenog opredelenja 60.tih godina o neekonomičnosti eksploatacije uglja, usled čega se jedan broj rudnika zatvara ili radi pod krajnje nepovoljnim uslovima, pa su tako ova naselja prepuštena svojoj sudbini laganog odumiranja ili životarenja.²⁶ Na drugoj strani, rudnici metala pre svega, u konstantnom su usponu (zahvaljujući delimično i razvijanju preradivačke industrije), i kao takvi prerastaju u privredne gigante, a zatim u teritorijalne, administrativne, ekonomske i kulturne centre u severoistočnoj Srbiji, kao što je to slučaj sa Borom i Majdanpek. Pri tome treba istaći integrativni karakter rudarske kulture, čiji su nosioci starosedeooci-seljaci-rudari i potom doseljenici-rudari, objedinivši tako nacionalnu, etničku, konfensionalnu i drugu osobenost u tu jednu, profesionalnu.

Napomene

1. Istraživanja u naseljima, koja su ovde izložena azbučnim redom, vršena su u periodu od 1985-1989. godine, po dugoročnom projektu, pa se finalni rezultati tek očekuju. Osim terenske građe, korišćena je i sledeća literatura: dr. V. Stojančević, Iz istorijske prošlosti istočne Srbije, Zaječar 1983; M. Stanojević, Popis Crne Reke 1844, Otisci iz Letopisa Timočke Eparhije, Zaječar 1924; dr. V. Simić, Istorijski razvoj našeg rudarstva, Beograd 1951; dr. V. Simić, Pronalaženje bakarnog rudišta u Boru, Rudarski Glasnik 2, Beograd 1964; T. Dorđević, Kroz naše Rumune, Beograd 1926; A. Lazić, Naseljavanje i razvitak naselja u srednjem i gornjem Peku, Glasnik SGD, sv. XXV, Beograd 1935, M. Lutovac, Rudnik i naselje Bor, Glasnik SGD, sv. XXXIII-1, Beograd 1953; dr. V. Simić, Majdanpek-izgradnja naselja i njegovo naseljavanje 1849-1857, Bor 1982; Cvetko Kostić, Bor i okolina, Beograd 1962; B. Dakić, Razvitak nekih rudarskih naselja u istočnoj Srbiji, U spomen stogodišnjice Cvijićevoog rođenja, Zbornik SANU, Beograd 1968.
2. Vlasnici rudnika, posebno Dorđe Vajfert, davali su svojim rudnicima imena svetaca, koje su smatrali svojim patronima, a koji su slavljani kao „rudarske slave“, tog rudnika.
3. Boljevac i okolina (grupa autora), Narodni Arhiv Zaječar, Zaječar 1986, 117
4. isto
5. isto
6. dr. V. Simić, Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini, Rudarsko-metalurški fakultet i Institut za bakar, Bor 1969, 6
7. isto, 8
8. isto
9. isto
10. Popis stanovništva i stanova 1971, stanovi-godina izgradnja i kvalitet, Beograd 1973
11. dr. V. Simić, Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede u Srbiji, Odeljenje prirodno-matematičkih nauka SANU, knj. 18, Beograd 1958, 111
12. isto.
13. isto, 112
14. F. Kanic, Srbija-zemlja i stanovništvo 2, Beograd 1985, 75
15. isto, 420-422
16. isto, 377, 414
17. O. D. Pirh, Putovanje po Srbiji, Beograd 1899, 426
18. D. Milić, Strani kapital u rudarstvu Srbije do 1918. godine, Istorijski Institut, Beograd 1970, 220-221
19. isto.
20. dr. V. Simić, Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru . . . , 8
21. D. Milić, Strani kapital, . . . , 222
22. dr. V. Simić, Razvoj ugljenokopa i ugljarske privrede . . . , 112
23. Interesantna su kazivanja starih rudara, koji se uopšte još živo sećaju rudarske terminologije, pa osim navedene „tipologije“ stana pamte još i: ort (radno mesto), cicka (drveno postolje sa 4 šinska podupirača, za prenos jamske građe), bit-mašina (za savijanje šina u jami),

šnajcajg (rez mašina), stolna (horizontalna jama), nol smena (smena koja radi na najvećoj dubini, inače podina, patos), firšt (svod, plafon), štempli-šćenapi (drvena građa za podgradu), foršus (akontacija), špire (jalovina), urdiniš (mesto u jami gde se ruda obrušava ili teško zaustavlja), zajpon (plato), ursu (šljaka), šmekiribor (jamska ručna burgija), kakštoc (drveno postolje za postavljanje podtirača u jami), tačka (rudarska kolica), komarad (jamski drug).

24. V. Simić, Razvoj ugljenokopa . . . . ., 11

25. Po sećanju starih rudara, postojala je sledeća rudarska hijerarhija: oknar (rudar, radnik u jami), laufer (rudar-kopač), oberlaufer (pomoćnik majstora-kopač), štajger (poslovoda, nadzornik jedne smene), oberštajger ili šik majstor (nadzornik svih smena).

26. Indikativno je kazivanje penzionisanog rudara iz Bogovine, koji govoreći o „svom“ rudniku i četrdesetogodišnjem radu u njemu, kaže: „Kao da nigde nisam ni postojao“.

FROM THE HISTORY OF MINES AND MINING SETTLEMENTS

Summary

The survey of mines and mining settlements in north-eastern Serbia is a contribution to the study of dwelling culture of the miners (the scope of Ethnological Investigation of the Timok Region). In this article the basic data about state and appearance of mining dwelling places are discussed.

During the second half of the XIXth century, or during the restoration of mining, respectively, mining flourished as very intensive mining exploitation had begun. Parallel to the development of mines, the settlements developed, thus from remote villages developed mining colonies with uniform typology of dwelling places (typical objects for individual or collective dwelling). The opening of new mines resulted in many newcomers, so new flats were needed and mixing of traditional and industrial culture was unavoidable. Violent processes of change in various phases of the development of mines had been interrupted in the nineteen sixties when some mines were closed. On the other hand, first of all the metal mines in a constant rising position, and as such they developed into to economical, administrative and cultural centers in this part of Serbia.

ILLUSTRATIONS:

Fig. 1 — A part of miners' settlement for individual dwelling in Bogovina (during the sixties)

Fig. 2 — A part of miners' settlement for individual dwelling in Bor (the so-called French colony)

Fig. 3 — Miners' flats for workers of higher rank in Bor (the old French colony)

Fig. 4 — A part of miners' colony in Vina

Fig. 5 — A part of miners' colony -for batchelors- in Vina

Fig. 6 — A house with a miners' sign on the facade in Dubrava

Fig. 7 — 8 — Types of miners' flats in Pam district in Majdanpek

Fig. 9 — A part of miners' settlement in Rtanj

Photos taken by: D. Marković
M. Popović
M. Stojanović